

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΜΑΙΟΥ 1990 – ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1993

1. Η επάνοδος του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην Προεδρία της Δημοκρατίας

Στις 30 Απριλίου του 1990 θα διεξαχθεί η πρώτη μετά την εκλογή της νέας Βουλής (8 Απριλίου 1990) ψηφοφορία για την εκλογή του νέου Προέδρου Δημοκρατίας. Ο *Κωνσταντίνος Καραμανλής* (πρόταση της Ν.Δ.) θα λάβει 149 ψήφους, ο *Ιωάννης Αλευράς* (πρόταση του ΠΑΣΟΚ) 123 ψήφους και ο *Κωνσταντίνος Δεσποτόπουλος* (πρόταση του Συνασπισμού της Αριστεράς και της Προόδου) 21 ψήφους. Η ψηφοφορία αυτή δεν εκλέγει Πρόεδρο, αφού συνταγματικά απαιτείται τουλάχιστον πλειοψηφία 151 βουλευτών. Έτσι, η εκλογή επαναλαμβάνεται στις 4 Μαΐου 1990, οπότε και εκλέγεται νέος Πρόεδρος της Δημοκρατίας ο *Κ.Καραμανλής* με 153 ψήφους. Στην εκλογή του συνεισφέρουν οι 150 βουλευτές της Νέας Δημοκρατίας, ο μοναδικός βουλευτής της ΔΗ.ΑΝΑ *Θεόδωρος Κατσίκης* (η ΔΗΑΝΑ έχει ήδη δώσει δια του μοναδικού της βουλευτού ψήφο εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση Μητσοτάκη, ενώ και ο αρχηγός της *Κωστής Στεφανόπουλος* που δεν είχε καταφέρει να εκλεγεί στη νέα Βουλή είχε εκδηλώσει τη στήριξή του στην υποψηφιότητα Καραμανλή για επάνοδο στην Προεδρία ήδη από τις αρχές του χρόνου), καθώς και οι δύο ανεξάρτητοι μουσουλμάνοι βουλευτές *Αχμέτ Σαδίκ* και *Αχμέτ Φαίκογλου* που εκλέγονται στη Θράκη. Ο *Ι.Αλευράς* θα λάβει στη δεύτερη αυτή ψηφοφορία 125 ψήφους (προερχόμενοι όλοι από το ΠΑΣΟΚ), ο *Κ.Δεσποτόπουλος* 21 (όλοι του Συνασπισμού), ενώ η βουλευτής των Οικολόγων-Εναλλακτικών *Αναστασία Ανδρεαδάκη* θα δηλώσει «παρών».

Η επιστροφή του *Κωνσταντίνου Καραμανλή* στην Προεδρία της Δημοκρατίας αποτελεί, όσο κι' αν αυτό εκ πρώτης όψεως δείχνει παράδοξο, πηγή ανακούφισης για τον *Ανδρέα Παπανδρέου* και πονοκέφαλο για τον *Κωνσταντίνο Μητσοτάκη*. Ο *Κ.Μητσοτάκης* στην ουσία «εξαναγκάστηκε» να προτείνει τον *Κ.Καραμανλή*, υποκύπτοντας στις πιέσεις της ισχυρής καραμανλικής πτέρυγας του κόμματός του και συναισθανόμενος τη δύσκολη θέση που βρισκόταν στο να προτείνει κάποια άλλη πολιτική προσωπικότητα, δεδομένης της οριακής με μόλις 150 βουλευτές κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας που διέθετε τη στιγμή εκείνη. Ο *Α.Παπανδρέου* από τη μεριά του ήξερε ότι ο *Κ.Καραμανλής*, όπως άλλωστε εμμέσως πλην σαφώς είχε αφήσει με δημόσιες δηλώσεις του να εννοηθεί, διαφωνούσε με την πολιτική των δικαστικών παραπομπών των στελεχών του ΠΑΣΟΚ, θεωρώντας ότι πυροδοτούσαν το πολιτικό και κοινωνικό κλίμα και οδηγούσαν τη χώρα σε μεγάλη κρίση. Αποτελούσε έτσι ένα πολιτικό και θεσμικό παράγοντα «συναίνεσης» που θα ήταν χρήσιμος μπροστά στην πολιτική και προσωπική πόλωση που προμηνυόταν ανάμεσα στους δύο ιστορικούς αντιπάλους. Ο *Α.Παπανδρέου* δεν μπορούσε βεβαίως να ψηφίσει τον *Καραμανλή* για Πρόεδρο, αφού κάτι τέτοιο θα ακύρωνε τη «ρήξη του 1985» και θα την εμφάνιζε μάλιστα ως τυχοδιωκτική πολιτική κίνηση στο παιχνίδι της εξουσίας. Ομως, αισθανόταν μια σχετική ασφάλεια με την ύπαρξη του *Καραμανλή* στον ανώτατο πολιτειακό θώκο.

Στις 17 Ιουλίου 1990 ο βουλευτής της ΔΗ.ΑΝΑ *Θ.Κατσίκης* θα προσχωρήσει και επισήμως στις τάξεις της Νέας Δημοκρατίας, αφήνοντας τη ΔΗΑΝΑ χωρίς έστω και τυπική κοινοβουλευτική εκπροσώπηση και ανεβάζοντας την κυβερνητική πλειοψηφία σε 151 βουλευτές. Το γεγονός αυτό θα αποτελέσει αφορμή για τη διατύπωση αιχμών εκ μέρους του Προέδρου της ΔΗ.ΑΝΑ. *Κ.Στεφανόπουλου* εναντίον του *Κ.Μητσοτάκη*,

με ευθεία αναφορά στα γεγονότα της Αποστασίας του 1965. Η προσχώρηση του *Θ.Κατσίκη* στη Ν.Δ. ουσιαστικά βάζει τέλος στη ΔΗ.ΑΝΑ., το μικρό αυτό κόμμα της κεντροδεξιάς που είχε συγκροτηθεί το 1985 από τον *Κ.Στεφανόπουλο* και την ομάδα βουλευτών και στελεχών της ΝΔ που τον ακολουθούσε.

Η κυβερνητική πλειοψηφία θα αποκτήσει ένα ακόμη μέλος λίγο αργότερα, όταν στις 14 Νοεμβρίου 1990, με απόφαση του Εκλογοδικείου τη μία έδρα του νομού Κερκύρας θα καταλάβει ο *Αλέξανδρος Δεσύλλας* της ΝΔ, ενώ θα εκπέσει του αξιώματος ο βουλευτής του ΠΑΣΟΚ *Σπύρος Καλούδης*. Με την απόφαση αυτή η κυβερνητική πλειοψηφία ανέρχεται πλέον σε 152 βουλευτές.

2. Η πορεία της ‘κάθαρσης’

Το τέλος της εκλογικής εκκρεμότητας σηματοδοτεί την έναρξη σε δικαστικό επίπεδο των διαδικασιών της «κάθαρσης». Αμέσως μετά τις εκλογές του Απριλίου ο ανακριτής διατάζει την προφυλάκιση του *Γιώργου Ανωμερίτη*, πρώην διοικητή της Κτηματικής Τράπεζας, ενώ ο εισαγγελέας *Δημήτριος Δωρής* ανακοινώνει στις 11 Απριλίου 1990 την παραπομπή σε δίκη για κακουργήματα 15 πρώην διοικητών δημοσίων οργανισμών, στελεχών του ΠΑΣΟΚ. Στις 28 Μαΐου 1990 αρχίζει η δίκη για την υπόθεση του γιουγκοσλαβικού καλαμποκιού με κατηγορούμενους τους *Νίκο Αθανασόπουλο* και *Σούλη Αποστολόπουλο*. Στις 11 Αυγούστου ο πρώτος καταδικάζεται σε 3 χρόνια και 6 μήνες φυλάκιση και ο δεύτερος σε 3 χρόνια και 8 μήνες.

Ταυτόχρονα, το Ειδικό Δικαστήριο στο οποίο έχουν παραπεμφθεί από τη Βουλή ένα χρόνο πριν ο *Α.Παπανδρέου* και τρεις πρώην υπουργοί του ΠΑΣΟΚ (*Αγ.Κουτσόγιωργας*, *Δ.Τσοβόλας* και *Γ.Πέτσος*), αποφαινεται ότι δεν συντρέχει λόγος παραγραφής των αδικημάτων που κατηγορούνται. Αυτό σημαίνει ότι η δίκη τους βρίσκεται προ των πυλών και, βεβαίως, κάτι τέτοιο ασκεί μεγάλη πολιτική πίεση στο ΠΑΣΟΚ και στην ηγεσία του. Την 1^η Οκτωβρίου προφυλακίζεται ο *Μ.Κουτσόγιωργας* και στις 30 του ίδιου μήνα ο *Γ.Πέτσος*.

3. Η ηγεμονία της Νέας Δημοκρατίας

Η υπεροχή της Νέας Δημοκρατίας σε αυτήν την πολιτική περίοδο θα επισφραγιστεί στις Δημοτικές εκλογές του Οκτωβρίου 1990. Στο Δήμο της Αθήνας ο προερχόμενος από το ΠΑΣΟΚ *Αντώνης Τρίτσης* θα εκλεγεί με την υποστήριξη της Νέας Δημοκρατίας από τον πρώτο γύρο με ποσοστό 50.1%, παρά το γεγονός ότι αντίπαλός του ήταν η *Μελίνα Μερκούρη*, κοινή υποψήφια ΠΑΣΟΚ και ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ, η οποία απέσπασε ποσοστό 48%. Στο Δήμο της Θεσσαλονίκης ο υποψήφιος της Νέας Δημοκρατίας *Ντίνος Κοσμόπουλος* θα εκλεγεί στο δεύτερο γύρο με ποσοστό 50.91%. Μόνο ο Δήμος Πειραιά από τους τρεις μεγάλους δήμους θα περάσει στα χέρια της αντιπολίτευσης με τον υποψήφιο της Αριστεράς *Στέλιο Λογοθέτη* (έχοντας και την υποστήριξη του ΠΑΣΟΚ), ο οποίος εξελέγη από τον πρώτο γύρο με ποσοστό 55.9%.

Η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας βρέθηκε εξ αρχής σε θέση αντιπαράθεσης με τα εργατικά συνδικάτα του δημόσιου και ημι-δημόσιου τομέα, όντας αναγκασμένη να ακολουθήσει μια περιοριστική ως προς τους μισθούς και τις κοινωνικές παροχές οικονομική πολιτική. Όμως, αν εξαιρέσει κανείς την πρώτη περίοδο της διακυβέρνησής της (Ιούνιος και Σεπτέμβριος 1990) όταν και αντιμετώπισε κάποιες αξιοσημείωτες κοινωνικές εντάσεις, για μεγάλο χρονικό διάστημα που έφτασε τουλάχιστον μέχρι τις αρχές του 1992, η λεγόμενη κοινωνική αντιπολίτευση

παρέμεινε αδρανής και μάλλον απονομιμοποιημένη κοινωνικά. Τα τεράστια δημοσιονομικά ελλείμματα που καλείτο να αντιμετωπίσει η κυβέρνηση αποτελούσαν για την ευρύτερη κοινή γνώμη μια επαρκή δικαιολογία της περιοριστικής πολιτικής. Αλλά και στο θεσμικό επίπεδο οι πρωτοβουλίες της κυβέρνησης είναι συνεχείς μετά τον Οκτώβριο του 1990. Προχωρά στην αλλαγή του εκλογικού νόμου, στην ψήφιση ενός ειδικού αντιτρομοκρατικού νόμου και στην ψήφιση νόμου που περιορίζει τις απεργίες. Οι αλλαγές αυτές υλοποιούνται χωρίς σοβαρές αντιδράσεις. Το ΠΑΣΟΚ την περίοδο εκείνη έχει εισέλθει στη δίνη μιας μεγάλης εσωκομματικής κρίσης, ενώ η Αριστερά εγκλωβισμένη στην άτυπη συμμαχία της με τη Νέα Δημοκρατία στο θέμα της «κάθαρσης» υποβαθμίζει το αντιπολιτευτικό της μέτωπο. Επιπλέον, ο νέος εκλογικός νόμος που ψήφισε η κυβέρνηση *Μητσοτάκη* (γνωστός και ως «νόμος *Κούβελα*»), από το όνομα του Υπουργού Εσωτερικών της νεοδημοκρατικής κυβέρνησης) της παρέχει πολλά δέλεαρ, αφού στην ουσία πριμοδοτεί το τρίτο κόμμα (δηλαδή τον ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟ) σε βάρος του δεύτερου (σε εκείνη τη συγκυρία του ΠΑΣΟΚ), ενώ ταυτόχρονα παρέχει στο πρώτο κόμμα μια άνετη κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Πρόκειται για ένα ευκαιριακό εκλογικό νόμο, προσανατολισμένο στα «πολιτικά μέτρα» και τους συσχετισμούς της εποχής εκείνης, που ψηφίζεται περισσότερο λόγω του φόβου μήπως μια απρόοπτη εξέλιξη της (επιβαρημένης) υγείας του Προέδρου Κ.Καραμανλή ανάγκαζε τη χώρα να οδηγηθεί σε πρόωρες εκλογές.

Το κλίμα πολιτικής και κοινωνικής ηγεμονίας της Ν.Δ. θα διαταραχτεί τον Δεκέμβριο του 1990 από έναν απρόσμενο παράγοντα, το μαθητικό κίνημα. Η πολιτική του Υπουργού Παιδείας *Βασίλη Κοντογιαννόπουλου* να εισάγει μια σειρά αλλαγών στη Μέση Εκπαίδευση (περιορισμός του ορίου απουσιών, επαναφορά της μαθητικής ποδιάς, point system εξωσχολικής συμπεριφοράς, περιορισμός της λειτουργίας των μαθητικών 15μελών συμβουλίων) εκλαμβάνεται, όχι άδικα για ορισμένα μέτρα, ως ένδειξη αυταρχισμού και ισχυρού αναχρονισμού. Ένα κύμα καταλήψεων σχολείων ξεσπά σε ολόκληρη τη χώρα και ένας νέος κοινωνικός πρωταγωνιστής εμφανίζεται στο προσκήνιο, αυθόρμητος, χωρίς κομματικές λογικές ή ιδεολογικές προκαταλήψεις, δυναμικός και ανεξέλεγκτος. Η κυβέρνηση δεν αντιλαμβάνεται τη δυναμική αλλά και την ιδιουσυστασία του μαθητικού κινήματος, πιστεύοντας λαθεμένα ότι καθοδηγείται πολιτικά και άρα μπορεί να το αντιμετωπίσει με ένα πόλεμο φθοράς και κομματικής καταγγελίας. Μετά από ένα περίπου μήνα κοινωνικής έντασης, ο Υπουργός περνά σε δυναμική σύγκρουση με τους μαθητές, ευνοώντας τη δυναμική ανακατάληψη των σχολείων από εξωσχολικές (φίλια προσκεείμενες στην κυβερνώσα παράταξη) ομάδες, γεγονός που ως ακραία συνέπεια έχει τη δολοφονία του καθηγητή *Νίκου Τεμπονέρα* σε σχολείο της Πάτρας το βράδυ της 9^{ης} Ιανουαρίου 1991. Το πρωτοφανές γεγονός ξεσηκώνει πλέον πολιτική θύελλα, ενώ οι μαθητές της χώρας προχωρούν σε τεράστια συλλαλητήρια. Ο *Β.Κοντογιαννόπουλος* παραιτείται και τη θέση του αναλαμβάνει ο *Γιώργος Σουφλιάς*, ο οποίος ανακαλεί τα διατάγματα *Κοντογιαννόπουλου* και ξεκινά από μηδενική βάση το διάλογο με την εκπαιδευτική κοινότητα για τις σχολικές μεταρρυθμίσεις. Οι μαθητικές κινητοποιήσεις αποτέλεσαν τη μοναδική για την περίοδο εκείνη σοβαρή κοινωνική τριβή της κυβέρνησης.

4. Η κρίση στο ΠΑΣΟΚ και η αμφισβήτηση του Ανδρέα Παπανδρέου

Η απώλεια της κυβερνητικής εξουσίας υπό το βάρος των καταγγελιών διαφθοράς, αλλά και η ασθένεια του Προέδρου και ιδρυτή του ΠΑΣΟΚ *Α.Παπανδρέου* άνοιξαν

το δρόμο σε μια μεγάλη εσωκομματική εσωστρέφεια, η οποία πολλές φορές κατά τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου έλαβε το χαρακτήρα ανοικτής κρίσης. Το κόμμα ύστερα από εννιά χρόνια παραμονής στην εξουσία ήταν φυσικό ως ένα βαθμό να βρεθεί σε κατάσταση αμηχανίας και εσωκομματικών τριβών. Ωστόσο, η κακή εικόνα της υγείας του αρχηγού του, καθώς και η εκτίμηση πολλών στελεχών του ότι αρχίζει να ανοίγει το ζήτημα της διαδοχής, καθιστούσαν την κρίση στο ΠΑΣΟΚ πολύ βαθύτερη από μια απλή προσπάθεια επαναπροσδιορισμού πολιτικών και αντιλήψεων. Μια ισχυρή ομάδα στελεχών του ΠΑΣΟΚ θεώρησε ότι τόσο η υποδικία του Α.Παπανδρέου όσο και η επιβάρυνση της υγείας του άνοιγαν το δρόμο στη διαδοχή της ηγεσίας του και, πάντως, στην αμφισβήτηση της απόλυτης εσωκομματικής του ηγεμονίας που θα υλοποιούνταν καταρχήν με την επίσημη θεσμοθέτηση ενός πολιτικού διευθυντηρίου στο πλευρό του Προέδρου. Η ομάδα αυτή του ΠΑΣΟΚ (*Γιώργος Γεννηματάς, Θεόδωρος Πάγκαλος, Παρασκευάς Αυγερινός, Κώστας Λαλιώτης, Κώστας Σημίτης, Βάσω Παπανδρέου, Μελίνα Μερκούρη*), όχι πάντοτε με ενιαίο τρόπο και έχοντας συχνά διαφορετικές μεταξύ της απόψεις, θεωρείτο φορέας ενός «εκσυγχρονιστικού» σχεδίου τόσο για τη λειτουργία του κόμματος όσο και για τις ιδεολογικές – προγραμματικές κατευθύνσεις του. Απέναντί της βρίσκεται μια εξίσου μεγάλη ομάδα στελεχών (*Άκης Τσοχατζόπουλος, Απόστολος Κακλαμάνης, Αναστάσιος Πεπονής, Αντώνης Λιβάνης, Γεράσιμος Αρσένης, Δημήτρης Τσοβόλας, Μιχάλης Χαραλαμπίδης*), με ετερόκλητες ιδεολογικές αντιλήψεις αλλά με κοινό παρανομαστή την προσήλωση στις παραδοσιακές πολιτικές απόψεις του «κοινωνικού ΠΑΣΟΚ» και την αναφορά στο πρόσωπο του Προέδρου του Κινήματος, ο οποίος κατ'αυτούς αποτελεί τον εγγυητή της ενότητας του κόμματος και της κοινωνικής – πατριωτικής φυσιογνωμίας του. Οι δύο μεγάλες ομάδες απέχουν βεβαίως πολύ από το να θεωρούνται ενιαίες και εσωτερικά συμπαγείς. Εκείνη την εποχή αυτός ο δυϊσμός παρουσιάζεται ακόμη αρκετά σχηματικός. Ο *Α.Τσοχατζόπουλος*, π.χ., βρίσκεται πολλές φορές σε αγαστή συνεργασία με τον *Κ.Λαλιώτη* και τον *Γ.Γεννηματά*, τη στιγμή που η αντιπαλότητά του με τον *Γ.Αρσένη* για την άτυπη ηγεσία της «προεδρικής – αριστερής» τάσης είναι έντονη. Ο *Γ.Γεννηματάς* διατηρεί διάυλους επικοινωνίας με τη λεγόμενη «λαϊκιστική» ομάδα του ΠΑΣΟΚ, ενώ λανθάνει η αντιπαλότητά του με τον *Κ.Σημίτη* για τα ηνία και τη φυσιογνωμία της «εκσυγχρονιστικής» ομάδας. Ο *Κ.Λαλιώτης*, επίσης, αποτελεί μέλος της άτυπης «εκσυγχρονιστικής» τάσης, χωρίς ωστόσο να διαρρηγνύει τις σχέσεις του τόσο με τον *Α.Παπανδρέου* όσο και με στελέχη όπως ο *Αντ.Λιβάνης* ή ο *Απ.Κακλαμάνης*. Το παζλ των εσωτερικών αντιθέσεων στο ΠΑΣΟΚ μόλις τότε θα αρχίσει σταδιακά να συμπληρώνεται.

Τον Σεπτέμβριο του 1990 συγκαλείται το 2^ο Συνέδριο του ΠΑΣΟΚ. Με πρόσφατη την εκλογική ήττα και όντας στη δίνη του «σκανδάλου Κοσκωτά» που ακόμα δεν έχει διαλευκανθεί δικαστικά, το κόμμα αντιμετωπίζει μια βαθιά κρίση πολιτικής στρατηγικής, επιπλέον όμως έχει ήδη, αντικειμενικά, εισέλθει σε περίοδο προβληματισμών και ανταγωνισμών για την μετα-παπανδρεϊκή εποχή. Η εκλογή της νέας Κεντρικής Επιτροπής, αλλά και το πρόσωπο που θα κατελάμβανε την νεο-ιδρυθείσα θέση του γενικού γραμματέα του κόμματος, θα αποτελούσαν ένα δείκτη για τη διαμόρφωση των συσχετισμών στα επόμενα χρόνια, που θα έκριναν σε μεγάλο βαθμό και την έκβαση της διαδοχής. Το 2^ο Συνέδριο του ΠΑΣΟΚ θα μείνει στην ιστορία ως το συνέδριο των «προσωπικών στρατηγικών» των βαρόνων του κόμματος. Τα βασικά στελέχη του κόμματος επιδόθηκαν σε ένα αγώνα δρόμου για την κατάκτηση «καλύτερων θέσεων» στο εσωκομματικό παιχνίδι, αλλά και το θεσμικό έλεγχο των εξελίξεων. Ο *Γ.Γεννηματάς*, το πιο δημοφιλέστερο στέλεχος του ΠΑΣΟΚ τόσο

στην κοινή γνώμη όσο και στα στελέχη του ΠΑΣΟΚ προτείνει στο Συνέδριο την απευθείας απ' αυτό εκλογή του Εκτελεστικού Γραφείου του κόμματος, θέλοντας να μετατρέψει σε εσωκομματική δύναμη την επιρροή που διαθέτει στις οργανώσεις του κόμματος. Ο *Α.Τσοχατζόπουλος* παίζει το χαρτί της κομματικής νομιμότητας και της αφοσίωσης στον Πρόεδρο, επιδιώκοντας να αναγορευτεί σε εκφραστή της συνέχειας και της ενότητας του ΠΑΣΟΚ στις νέες συνθήκες. Ο *Κ.Λαλιώτης* αποσκοπεί στην κατοχύρωση του έως τότε «επιτελικού» κομματικού και επικοινωνιακού ρόλου του, με την εκλογή του στη θέση του γραμματέα του κόμματος. Τέλος, ο *Κ.Σημίτης*, με περιορισμένες κομματικές δυνάμεις και έχοντας από παλαιότερα το ρόλο του «αμφισβητία» του *Α.Παπανδρέου* (άλλωστε, είναι ίσως ο μόνος από τα ιστορικά στελέχη του ΠΑΣΟΚ που εμμέσως πλην σαφώς είχε ταχθεί υπέρ των διαδικασιών της «κάθαρσης» ταυτιζόμενος διακριτικά με τη γραμμή του *Κ.Μητσοτάκη* και του Συνασπισμού), επιδιώκει την έμμεση εκλογή από το Εκτελεστικό Γραφείο ενός γραμματέα με περιορισμένο οργανωτικό και μόνον ρόλο.

Όλα τα παραπάνω στελέχη, παρά τις σημαντικές μεταξύ τους ιδεολογικο-πολιτικές διαφορές και τις προσωπικές στρατηγικές που αναπτύσσουν, συνασπίζονται εναντίον του *Γεράσιμου Αρσένη*, επιφανούς κομματικού στελέχους και Υπουργού Εθνικής Οικονομίας έως το 1985, που είχε αποχωρήσει από το κόμμα ασκώντας «αριστερή» κριτική στις επιλογές του κόμματος. Ο *Γ.Αρσένης* επιστρέφει στο κόμμα μετά την αποτυχία στις εκλογές του 1989 του κόμματος που είχε ιδρύσει στο μεταξύ (Ελληνικό Σοσιαλιστικό Κόμμα – ΕΣΚ) και υποστηρίζοντας σαφώς τον *Α.Παπανδρέου* και τα στελέχη του ΠΑΣΟΚ στις διώξεις της εποχής. Ο *Γ.Αρσένης* θεωρείται από τους παραδοσιακούς βαρόνους του κόμματος ‘ξένο σώμα’. Στην πραγματικότητα φοβούνται το ειδικό βάρος που διαθέτει και τη δυνατότητά του να συνασπίσει ένα μεγάλο μέρος της αριστερής βάσης και των στελεχών του ΠΑΣΟΚ, έχοντας μάλιστα και τη διακριτική εύνοια του *Α.Παπανδρέου*. Παρά την αντίθεση όλων των κορυφαίων στελεχών του ΠΑΣΟΚ, ο *Γ.Αρσένης* θα καταφέρει να εκλεγεί 6^{ος} στη νέα Κεντρική Επιτροπή, στην οποία ακόμη καταφέρνουν να εκπροσωπηθούν όλες οι λανθάνουσες υπο-ομάδες του ΠΑΣΟΚ (οι λεγόμενοι «λαϊκιστές» υπό τον *Δ.Τσοβόλα*, η ομάδα των «Ιταλών» υπό τον *Μιχάλη Χαραλαμπίδη*, οι «κεντρογενείς», οι «εκσυγχρονιστές», οι «κομματικοί» κ.ο.κ.)

Η εσωκομματική διαπάλη των δύο βασικών ομάδων, των «προεδρικών» και των «εκσυγχρονιστών» εκφράστηκε ανοικτά την 1^η Νοεμβρίου 1990 στη Σύνοδο της νέας Κεντρικής Επιτροπής του ΠΑΣΟΚ στο ξενοδοχείο Πεντελικό. Αφορμή αποτέλεσε η σύγκρουση για τη θέση του γραμματέα του κόμματος που καθιερωνόταν στο κόμμα για πρώτη φορά. Ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ είχε προτείνει στο Σώμα την εκλογή του *Α.Τσοχατζόπουλου*. Η πρόταση αυτή βρήκε αντίθετα τα μέλη της «εκσυγχρονιστικής πτέρυγας», τα οποία απαίτησαν παρασκηνιακά από τον Πρόεδρο του ΠΑΣΟΚ να προτείνει για τη θέση του γραμματέα τον *Κ.Λαλιώτη*, διαφορετικά θα υποστήριζαν την υποψηφιότητα του *Π.Αυγερινού* εναντίον της υποψηφιότητας *Τσοχατζόπουλου*. Ο *Α.Παπανδρέου* απέρριψε το «εκβιαστικό τελεσίγραφο» όπως το χαρακτήρισε και δήλωσε ενώπιον της Κεντρικής Επιτροπής «έτοιμος για ρήξη».

Η Σύνοδος του Πεντελικού το Νοέμβριο του 1990 έφερε το ΠΑΣΟΚ στα πρόθυρα της διάσπασης. Για πρώτη φορά μετά την περίοδο 1975-1976, όταν και είχαν διαγραφεί εκατοντάδες μέλη του ΠΑΣΟΚ που διαφωνούσαν από διαφορετικές οδούς με τις επιλογές της προσκείμενης στον *Α.Παπανδρέου* ηγετικής ομάδας, το ΠΑΣΟΚ αντιμετώπιζε την προοπτική μιας διάσπασης που αποφεύχθηκε την τελευταία στιγμή. Ο *Α.Τσοχατζόπουλος* εξελέγη τελικά γραμματέας της Κεντρικής Επιτροπής με 71 ψήφους, έναντι 40 ψήφων που απέσπασε ο *Π.Αυγερινός*. Υπήρξαν ακόμη 21 λευκά

και 4 άκυρα ψηφοδέλτια. Για το αποτέλεσμα αυτό κρίσιμο ρόλο διαδραμάτισε ένας εκ των επιφανέστερων εκφραστών της «αντιηγετικής εκσυγχρονιστικής» τάσης, ο *Γ.Γεννηματάς*, που προτίμησε τελικά να υπερψηφίσει την πρόταση Παπανδρέου για το γραμματέα του κόμματος, ιεραρχώντας την ενότητα του ΠΑΣΟΚ ως το σημαντικότερο τη στιγμή εκείνη ζητούμενο. Ο *Γ.Γεννηματάς*, θεωρούμενος από σημαντική μερίδα του ΠΑΣΟΚ αλλά και της κοινής γνώμης την εποχή εκείνη ως πιθανότερος διάδοχος του Α.Παπανδρέου στην ηγεσία του ΠΑΣΟΚ, πίστευε στην ανάγκη τομών στη φυσιογνωμία και στρατηγική του κόμματος, χωρίς όμως την ευθεία αμφισβήτηση του ιδρυτή και Προέδρου του, που άλλωστε την εποχή εκείνη βρισκόμενος σε υποδικία συμβόλιζε σε μεγαλύτερο ακόμα βαθμό την ενότητα της δημοκρατικής κεντροαριστερής παράταξης.

Η κρίση του Πεντελικού θα ξεπεραστεί με την επικράτηση του *Α.Παπανδρέου*, ωστόσο είναι προφανές ότι το ΠΑΣΟΚ θα περάσει από τότε σε μια φάση λανθάνουσας ή και ανοικτής ενίοτε σύγκρουσης «ηγετικών» («προεδρικών») και «εκσυγχρονιστών», σύγκρουση που θα έχει πολλά μικρά και μεγάλα επεισόδια έως το θάνατο του Α.Παπανδρέου, τον Ιούνιο του 1996.

5. Η Δίκη στο Ειδικό Δικαστήριο

Η Δίκη ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου για την υπόθεση *Κοσκωτά*, θα φέρει στο εδώλιο του κατηγορουμένου τέσσερα πολιτικά πρόσωπα: τον (πρώην) Πρωθυπουργό και Πρόεδρο του ΠΑΣΟΚ *Α.Παπανδρέου*, καθώς και τρεις βασικούς υπουργούς της περιόδου διακυβέρνησης 1981-1989, τον *Αγαμέμνονα Κουτσόγιωργα*, τον *Δημήτρη Τσοβόλα* και τον *Γιώργο Πέτσο*. Για ένα πέμπτο πρόσωπο, τον πρώην υπουργό *Παναγιώτη Ρουμελιώτη*, διαχωρίστηκε η δικογραφία κατά το στάδιο της ανάκρισης γιατί εν τω μεταξύ είχε εκλεγεί ευρωβουλευτής (Ευρωεκλογές Ιουνίου 1989) και καλυπτόταν από την ασυλία των μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.

Η «Δίκη του αιώνα» όπως ονομάστηκε, θα ξεκινήσει στις 11 Μαρτίου του 1991 και θα ολοκληρωθεί τυπικά με την έκδοση της απόφασης τον Ιανουάριο του 1992. Όπως ήταν αναμενόμενο, η Δίκη επισκίασε όλη την πολιτική και κοινωνική επικαιρότητα της περιόδου. Επιπλέον, η απευθείας καθημερινή τηλεοπτική μετάδοσή της την αναγόρευσε σε επίκεντρο της πολιτικής σκηνής: σε αυτήν κρίθηκαν οι πολιτικές και άλλες σκοπιμότητες της περιόδου 1988-89, δοκιμάστηκε η αξιοπιστία των πολιτικών δυνάμεων αλλά και ευρύτερα των μεταπολιτευτικών θεσμών. Αυτό το ιδιότυπο «θέατρο» των πολιτικών εξελίξεων θα εξελιχθεί σε μια μεγάλη πολιτική ήττα των δυνάμεων της «κάθαρσης» (Ν.Δ. – Συνασπισμός) και θα επηρεάσει καταλυτικά τις πολιτικές εξελίξεις το επόμενο διάστημα.

Ο *Α.Παπανδρέου* αρνήθηκε να παρευρεθεί στις διαδικασίες της, δηλώνοντας σαφώς ότι δεν σκοπεύει να νομιμοποιήσει τις διαδικασίες πολιτικής δίωξης που είχαν δρομολογηθεί με τη δίκη. Οι υπόλοιποι κατηγορούμενοι, αντίθετα, παραβρέθηκαν και επιχείρησαν, πολλές φορές με επιτυχία, να αντικρούσουν το κατηγορητήριο.

Ο *Α.Παπανδρέου* – κεντρικό αναμφισβήτητο πρόσωπο της δίκης - βρισκόταν αντιμέτωπος με τρεις κυρίως κατηγορίες: α) ηθική αυτουργία στην απιστία των διοικητών των Δημοσίων Επιχειρήσεων Κοινής Ωφέλειας (ΔΕΚΟ) στο να καταθέτουν τα χρήματα των οργανισμών τους στην Τράπεζα Κρήτης του *Γ.Κοσκωτά*, β) ηθική αυτουργία στην πράξη απιστίας του *Δ.Τσοβόλα*, υπουργού Οικονομικών των κυβερνήσεων ΠΑΣΟΚ 1981-1989, να ρυθμίσει τα χρέη προς το Δημόσιο του επιχειρηματία ξενοδοχειακών επιχειρήσεων *Καλκάνη* ώστε αυτός να διευκολυνθεί

έτσι στην πώληση του ξενοδοχείου «Κινγκ Τζωρτζ» στον *Γ.Κοσκωτά*, γ) παθητική δωροδοκία 90.000.000 δραχμών από το *Γ.Κοσκωτά*, μέσω του επιχειρηματία *Γ.Λούβαρη*, χρήματα που σύμφωνα με το κατηγορητήριο ο *μεν Κοσκωτάς* τα έδωσε για την αποφυγή των ελέγχων στην Τράπεζά του, χρησιμοποιήθηκαν δε για την πληρωμή των νοσηλίων του *Α.Παπανδρέου* στο Λονδίνο.

Το πρώτο μεγάλο πλήγμα στο κατηγορητήριο το κατάφερε η κατάθεση του προσωρινού Επιτρόπου της Τράπεζας Κρήτης *Ιωάννη Καμάρα*. Ο *Καμάρας* υπό την πίεση των ερωτήσεων του Δικαστηρίου και ειδικότερα των βουλευτών κατηγορών πολιτικής αγωγής, παραδέχτηκε ότι παραπλάνησε τη Βουλή ως προς την παραπομπή του *Α.Παπανδρέου*. Ενώ είχε ενημερωθεί αρκετές μέρες πριν ως προσωρινός επικεφαλής της Τράπεζας ότι το χρηματικό ποσόν που είχε εισπράξει ο *Γ.Λούβαρης* είχε χρησιμοποιηθεί για αγορά ακινήτου από τον ίδιο και όχι για την πληρωμή των νοσηλίων του *Α.Παπανδρέου* στο Λονδίνο το καλοκαίρι του 1988, ο *Καμάρας* ενημέρωσε τη Βουλή μια μέρα μετά την ψήφιση της παραπομπής του *Παπανδρέου*. Από την ακροαματική διαδικασία προέκυψε μάλιστα ότι ο Επίτροπος της Τράπεζας είχε σπύσει να ενημερώσει ανεπισημως την ηγεσία της ΝΔ, η οποία βεβαίως και αυτή με τη σειρά της απέκρυψε το γεγονός από τη Βουλή και την κοινή γνώμη. Η ηγεσία της Αριστεράς αιφνιδιάζεται από την αποκάλυψη, μάλιστα ο *Χ.Φλωράκης* τηλεφωνεί στον *Α.Παπανδρέου* να του δηλώσει ότι αγνοούσε την εξέλιξη αυτή, ωστόσο δεν γίνεται πιστευτός ούτε από τον υπόδικο Πρόεδρο του ΠΑΣΟΚ ούτε και από την κοινή γνώμη της εποχής. Παραμένει ακόμα ερωτηματικό αν ο *Χ.Φλωράκης* ήξερε, ή τουλάχιστον ήξεραν κάποια από τα στελέχη της Αριστεράς. Η εξέλιξη αυτή αρχίζει να αποσταθεροποιεί συνολικά το κατηγορητήριο. Μάλιστα η προκλητική παρουσία ορισμένων μαρτύρων κατηγορίας, πρώην υπαλλήλων του *Κοσκωτά* με την ιδιότητα του σωματοφύλακα (*Σηφακάκης, Μαμανέας*, κ.ά) προκαλεί την αντίδραση ακόμη και του Προέδρου του Ειδικού Δικαστηρίου και του Αρείου Πάγου *Βασίλειου Κόκκινου*, ο οποίος αντιλαμβάνεται τη σαθρότητα τουλάχιστον μέρους του κατηγορητηρίου.

Στις 11 Απριλίου 1991 πεθαίνει μέσα στην αίθουσα του Δικαστηρίου ο *Αγ.Κουτσόγιωργας*, ο μοναδικός εκ των κατηγορουμένων για τον οποίο το κατηγορητήριο φαινόταν να έχει πραγματική βάση. Ο πρώην Υπουργός του ΠΑΣΟΚ κατηγορείτο ότι είχε λάβει από τον *Κοσκωτά* το ποσόν των 2.000.000 δολαρίων που προοριζόταν για ενίσχυση του ΠΑΣΟΚ. Η πράξη αυτή είχε συντελεστεί, όπως όλα τα στοιχεία της υπόθεσης καταδεικνυαν, εν αγνοία του Προέδρου του ΠΑΣΟΚ και Πρωθυπουργού *Α.Παπανδρέου*, ο οποίος την εποχή εκείνη νοσηλευόταν στο νοσοκομείο Χέρφιλντ του Λονδίνου έχοντας υποστεί μια σοβαρότατη εγχείριση καρδιάς. Η «οικονομική ενίσχυση» στο ΠΑΣΟΚ εντασσόταν στην προσπάθεια του *Κοσκωτά* να «εξαγοράσει» ουσιαστικά πολιτική κάλυψη, είναι δε πολύ πιθανόν την ίδια τακτική να είχε ακολουθήσει και με άλλα πολιτικά κόμματα ή και μεμονωμένους πολιτικούς παράγοντες. Οι στενές ιστορικές σχέσεις του *Κουτσόγιωργα* με τον *Α.Παπανδρέου* (είναι χαρακτηριστικό ότι την περίοδο που ο *Παπανδρέου* απουσίαζε στο Λονδίνο για την εγχείριση ο *Κουτσόγιωργας* τον αντικαθιστούσε στα καθήκοντά του) είναι προφανές ότι βάρυναν καθοριστικά στις υποψίες ότι η δωροδοκία *Κουτσόγιωργα* τελούσε εν γνώσει του αρχηγού του, είχε δε και την πολιτική του κάλυψη.

Ο *Α.Παπανδρέου*, ήξερε ότι σε μεγάλο βαθμό η πολιτική αυτονομία του *Κουτσόγιωργα* τους μήνες της αναγκαστικής αποχής του ήταν μια βασική αιτία της εμπλοκής του στην «υπόθεση *Κοσκωτά*». Ήξερε επίσης ότι οι κατηγορίες εναντίον του πρώην στενότερου συνεργάτη του είχαν βασιμότητα. Γι' αυτό και στη δήλωση

που προέβη για το θάνατό του κατέληγε διπλωματικά ότι «γι' αυτόν, όπως και για κάθε πολιτικό, υπάρχει η κρίση της ιστορίας και του λαού».

Ο *Μ.Κουτσόγιωργας* αποτελούσε το τελευταίο οχυρό άμυνας για τη ΝΔ και το Συνασπισμό, το άλλοθι για τις παραπομπές στο Ειδικό Δικαστήριο. Ο θάνατός του αφήνει «ορφανό» το κατηγορητήριο και αίολη την πολιτική επιλογή της «κάθαρσης».

Το κατηγορητήριο δέχεται ένα επιπλέον πλήγμα από τον ίδιο τον *Κοσκωτά*, ο οποίος εκδίδεται στην Ελλάδα την 1^η Ιουνίου 1991 και στις 10 του ίδιου μήνα εμφανίζεται στο Δικαστήριο αρχίζοντας την πολυήμερη κατάθεσή του. Υποπίπτει σε πλήθος αντιφάσεων και ανακριβειών, καταφέροντας μόνο να επιβεβαιώσει την προχειρότητα και την ανεπάρκεια του κατηγορητηρίου.

Η εξέλιξη της Δίκης αρχίζει να δημιουργεί σημαντικά προβλήματα και στα πολιτικά κόμματα της ΝΔ και του Συνασπισμού που είχαν συμπράξει στις «παραπομπές» των πολιτικών προσώπων. Ειδικότερα ο Συνασπισμός αρχίζει να διχάζεται όταν πληθαίνουν οι φωνές που ζητούν την ανάληψη πολιτικής πρωτοβουλίας, είτε ενώπιον της Βουλής είτε ενώπιον του Προέδρου της Δημοκρατίας, για τον τερματισμό της δίκης.

Η απόφαση του Δικαστηρίου ανακοινώνεται τη νύχτα της 16^{ης} προς τη 17^η Ιανουαρίου 1992. Ο *Α.Παπανδρέου* αθωώνεται και για τις τρεις κατηγορίες με ψήφους 7-6, 10-3 και 8-5 αντίστοιχα. Ο *Δ.Τσοβόλας* καταδικάζεται σε ποινή 2,5 ετών κατά συγχώνευση (εξαγοράσιμη) και τριετή στέρηση των πολιτικών του δικαιωμάτων για παράβαση του Νόμου «περί ευθύνης υπουργών» (ρύθμιση χρεών προς το δημόσιο του επιχειρηματία *Καλκάνη*). Ο *Γ.Πέτσος* αθωώθηκε για τις κατηγορίες της ηθικής αυτουργίας στην απιστία των ΕΛΤΑ και της δωροδοκίας, αλλά καταδικάστηκε σε ποινή 10 μηνών με αναστολή και σε διετή στέρηση των πολιτικών του δικαιωμάτων για την κατηγορία της παράβασης πολεοδομικών διατάξεων του ΓΟΚ που αφορούσε το ακίνητο Κοσκωτά στην Παλλήνη όπου ήταν και η έδρα των εκδοτικών δραστηριοτήτων του.

Η απόφαση του Ειδικού Δικαστηρίου, αν και αποφεύγει τον «σκόπελο Παπανδρέου», έρχεται σε καταφανή διάσταση τόσο με το διαμορφωθέν δημόσιο αίσθημα όσο και με τη συνολική εικόνα της Δίκης ως προς τον *Δ.Τσοβόλα*. Η αίσθηση που υπάρχει για τον τελευταίο είναι ότι τελικά αποτελεί το «άδικο θύμα» μιας αδιέξοδης διαδικασίας. Η απόφαση όχι μόνο εξαναγκάζει το *Δ.Τσοβόλα* σε έκπτωση από το βουλευτικό του αξίωμα αλλά του στερεί και το δικαίωμα να θέσει υποψηφιότητα στις επόμενες βουλευτικές εκλογές (που υπό κανονικές συνθήκες εξάντλησης της τετραετίας θα έπρεπε να διεξαχθούν τον Απρίλιο-Μάιο 1994). Η προσπάθεια απονομής χάριτος από τη Βουλή, με πρόταση που κατέθεσε το ΠΑΣΟΚ, απέτυχε, αφού με ψήφους 149 έναντι 135 (με αποχή του ΚΚΕ) η Βουλή έκρινε τον εαυτό της αναρμόδιο να απονεμίσει χάρη, δηλαδή να άρει τη στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων του *Δ.Τσοβόλα*. Αξίζει να σημειωθεί η στάση που κράτησε ο πρωθυπουργός *Κ.Μητσοτάκης*, ο οποίος έθεσε θέμα κομματικής πειθαρχίας στους βουλευτές του κόμματός του, εκβιάζοντας έτσι ακόμα και την παραίτηση της κυβέρνησης και την προσφυγή στις κάλπες.

6. Η επαναληπτική εκλογή στη Β'Εκλογική Περιφέρεια της Αθήνας – Η στρατηγική νίκη του Α.Παπανδρέου

Η (σχεδόν εκβιαστική) επικράτηση του *Α.Παπανδρέου* στο εσωκομματικό μέτωπο μετά το 2^ο Συνέδριο και τη Σύνοδο του Πεντελικού και το κλίμα ενότητας που αναγκαστικά επικράτησε λόγω της Δίκης, δεν έδωσε τέλος στο κλίμα αμφισβήτησης που επικρατούσε στο ΠΑΣΟΚ. Η εσωκομματική αντιπολίτευση μετά την ήττα στο Πεντελικό αναζητούσε μια νέα ευκαιρία εμφάνισης, η οποία φάνηκε να δίνεται με αφορμή την επαναληπτική εκλογή στη Β'Εκλογική Περιφέρεια Αθήνας. Η επαναληπτική εκλογή ορίστηκε διότι κανείς από τους επιλαχόντες βουλευτές του ΠΑΣΟΚ δεν δέχτηκε να αντικαταστήσει τον εκπεσόντα από τη βουλευτική ιδιότητα *Δ.Τσοβόλα*. Έτσι, αναγκαστικά προκηρύχθηκαν επαναληπτικές εκλογές για την πλήρωση της κενής έδρας του ελληνικού Κοινοβουλίου.

Η ΝΔ, το ΚΚΕ και ο ΣΥΝ δηλώνουν ότι δεν πρόκειται να κατέλθουν σε αυτές, θεωρώντας ότι «η έδρα ανήκει έτσι κι'αλλιώς στο ΠΑΣΟΚ», αλλά και θέλοντας εκείνη τη στιγμή να αποφύγουν, για διαφορετικούς λόγους το καθένα, την κρίση μιας λαϊκής ετυμηγορίας. Η επίσημη γραμμή τους είναι η αποχή, η οποία μάλιστα νομιμοποιήθηκε με νομοθετική ρύθμιση του Υπουργείου Εσωτερικών που προέβλεπε ότι όσοι ψηφοφόροι δεν ψηφίσουν δεν θα έχουν τις συνέπειες που προβλέπονταν από παγίως.

Το πολιτικό μήνυμα της επαναληπτικής εκλογής θα κρινόταν έτσι, αφενός μεν στο ποσοστό των πολιτών που θα επέλεγε να φτάσει έως την κάλπη αφετέρου δε (και κυρίως) στον αριθμό των ψήφων που θα ελάμβανε το ΠΑΣΟΚ συγκρινόμενο με τον αντίστοιχο του Απριλίου 1990.

Η γραμμή της επαναληπτικής εκλογής υπήρξε μια γραμμή που αποφάσισε ο *Α.Παπανδρέου* σε αντίθεση με τις απόψεις των περισσότερων στελεχών του ΠΑΣΟΚ και οπωσδήποτε της ποικιλώνυμης εσωκομματικής αντιπολίτευσης, η οποία θεωρούσε την πρόκληση εκλογών «πολιτική αυτοκτονία». Αφ'ής στιγμής όμως δεν κατάφερε να επιβάλλει την άποψή της, εύχονταν μια πολιτική ήττα της επιλογής αυτής ώστε να ξανατεθεί θέμα ηγεσίας στο κόμμα. Υπ'αυτές τις συνθήκες, η επαναληπτική εκλογή καθίστατο εξαιρετικά σημαντική.

Το αποτέλεσμα δικαιώνει πλήρως τον *Α.Παπανδρέου* και προκαλεί μεγάλο σοκ τόσο στην κυβέρνηση και τα άλλα κόμματα όσο και στην εσωκομματική αντιπολίτευση. Το ΠΑΣΟΚ λαμβάνει 397.721 ψήφους, έναντι 293.070 που είχε λάβει το 1990. Η αύξηση της δύναμής του κατά 100.000 και πλέον ψήφους αποτελεί μια καταδίκη της οικονομικής πολιτικής της κυβέρνησης, αλλά και μια σαφή ένδειξη για τη μεταστροφή των λαϊκών στρωμάτων υπέρ του ΠΑΣΟΚ. Το τελευταίο δείχνει ικανό να διεκδικήσει και πάλι την εξουσία υπό τον *Α.Παπανδρέου*, γεγονός που περιθωριοποιεί την εσωκομματική αντιπολίτευση αφαιρώντας της ένα σοβαρό δυνητικό πολιτικό επιχείρημα.

Η απρόσμενη έκτακτη εκλογική επιτυχία του ΠΑΣΟΚ δημιουργεί όμως σοβαρές εντάσεις και στα άλλα πολιτικά κόμματα, καθώς και την κυβέρνηση. Καταδεικνύει ότι η κοινωνική ηγεμονία της κυβέρνησης έχει διαρραγεί, ενώ η αθώωση του Προέδρου του ΠΑΣΟΚ πέραν της ηθικής δικαίωσης που φέρει γι'αυτόν, διαβρώνει όλη την πολιτική κρούστα που είχε διαμορφωθεί μετά το 1989 στην πολιτική σκηνή. Το πολιτικό παιχνίδι ανοίγει και πάλι, αίρεται η πολιτικο-δικαστική ομηρία του ΠΑΣΟΚ και ο αρχηγός του είναι έτοιμος για μια πολιτική ρεβάνς τόσο απέναντι στον *Κ.Μητσοτάκη* όσο και απέναντι στους εσωκομματικούς αντιπάλους του.

7. Η κρίση και η διάσπαση της Αριστεράς

Η περίοδος 1989-1990 είχε καταγράψει μέσω των αλληπάλλληλων εκλογικών αναμετρήσεων ένα τρικομματικό πολιτικό πεδίο, με ένα ισχυρό πόλο στο κεντρο-δεξιό φάσμα του πολιτικού συστήματος (Ν.Δ.), ένα εξίσου ισχυρό πόλο στο χώρο της κεντροαριστεράς (ΠΑΣΟΚ) και ένα ενιαίο πόλο στο χώρο της παραδοσιακής (κομμουνιστικής και κομμουνιστογενούς) αριστεράς (ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ της Αριστεράς και της Προόδου).

Το εγχείρημα της ενιαίας αριστεράς είχε στόχο να εμποδίσει τη διευρυνόμενη δικομματική κυριαρχία της μεταπολίτευσης και να ανατρέψει τους πολιτικούς συσχετισμούς κυρίως στον ευρύτερο χώρο της αριστεράς, εκεί δηλαδή που το ΠΑΣΟΚ του *Α.Παπανδρέου* είχε καταφέρει να κυριαρχήσει, τόσο κοινωνικά όσο και εκλογικά, μετά τη μεταπολίτευση. Η συγκυρία των εκλογών του 1989, όταν και δοκιμάζεται για πρώτη φορά το σχήμα του ενιαίου Συνασπισμού, φαινόταν εκ πρώτης όψεως ευνοϊκή για ένα εγχείρημα επανανοποίησης της παραδοσιακής αριστεράς. Το ΠΑΣΟΚ βρισκόταν ενώπιον μιας σοβαρής πολιτικής κρίσης που οφειλόταν σε τρεις παράγοντες: α) στην περιοριστική οικονομική πολιτική που ακολουθήθηκε μετά τον Οκτώβριο του 1985, όταν ο *Κ.Σημίτης* αντικατέστησε τον *Γ.Αρσένη* στο Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας και ανέλαβε να υλοποιήσει το Πρόγραμμα Οικονομικής Σταθεροποίησης, γεγονός που έφερε το ΠΑΣΟΚ και την κυβέρνησή του σε σύγκρουση με τα εργατικά συνδικάτα και οδήγησε στη διάσπαση της ΓΣΕΕ και στην αποχώρηση από το ΠΑΣΟΚ μεγάλου μέρους της εργατικής-συνδικαλιστικής βάσης. β) στην εμπλοκή της διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ σε σημαντικά για την εποχή οικονομικά σκάνδαλα, προεξάρχοντος του «σκανδάλου Κοσκωτά», γεγονός που δημιούργησε ένα νοσηρό ιδεολογικό κλίμα και, ανεξάρτητα από τη βασιμότητα των αιτιάσεων, απομόνωνε το ΠΑΣΟΚ από τον κοινωνικό και πολιτικό του περίγυρο, ενώ έθιγε και το πιο δημοφιλές του κομμάτι, τον ίδιο τον Πρόεδρο και ηγέτη του *Α.Παπανδρέου*. γ) στην ασθένεια, τέλος, του *Α.Παπανδρέου*, και την παραμονή του εκτός ουσιαστικά πολιτικής για αρκετούς μήνες το 1988. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα αφενός μεν να δημιουργηθεί ένα τεράστιο κενό στην καθοδήγηση της διακυβέρνησης της χώρας, αλλά και του ΠΑΣΟΚ, αφετέρου δε στο να καταστεί πολύ αδύναμη η αντιμετώπιση εκ μέρους του κόμματος και της κυβέρνησης των επιθέσεων από πολιτικούς και οικονομικούς αντιπάλους των καταγγελιών διαφθοράς και σκανδάλων.

Η παραπάνω συγκυρία φαινόταν ευνοϊκή για τη δημιουργία ενός ενιαίου και ισχυρού πόλου στο χώρο της αριστεράς. Η άρση της διάσπασης του ΚΚΕ το 1968, με την επανανοποίηση των δύο τμημάτων του, του παραδοσιακού ΚΚΕ υπό την ηγεσία του *Χ.Φλωράκη* και του ανανεωτικού ΚΚΕ εσωτερικού (που από το 1986 είχε μετονομαστεί σε Ε.ΑΡ. - Ελληνική Αριστερά), ερχόταν να απαντήσει στο στόχο των ηγετών της αριστεράς για ριζική ανακατανομή των πολιτικών συσχετισμών, ανακατανομή που κυρίως εντοπιζόταν στη μείωση της δύναμης του ΠΑΣΟΚ και στην ενίσχυση των δυνάμεων της αριστεράς μέσω του νέου διαταστικού πολιτικού οργανισμού που ονομάστηκε ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ.

Ωστόσο, τα εκλογικά αποτελέσματα της περιόδου 1989-1990 διέψευσαν τις προσδοκίες αυτές. Στις εκλογές της 18^{ης} Ιουνίου 1989 ο Συνασπισμός θα αποσπάσει μόλις το 13.12% των ψήφων (855.620 ψήφους), πολύ μακριά από ποσοστά της τάξης του 18-20% που προβάλλονταν ως εφικτοί στόχοι. Ταυτόχρονα, ο κύριος αντίπαλος για την ανακατανομή των πολιτικών συσχετισμών, το ΠΑΣΟΚ, επιδεικνύει μια σημαντική κοινωνική αντοχή, καταγράφοντας, σε συνθήκες απομόνωσης και κρίσης,

το 39.15% των ψήφων (2.552.878 ψήφους). Ο στόχος της ανακατανομής αποτυγχάνει.

Λίγους μήνες μετά, στις εκλογές της 5^{ης} Νοεμβρίου του 1989, και αφού έχει προηγηθεί η κυβέρνηση συνεργασίας ΝΔ-ΣΥΝ υπό τον Τζ.Τζανετάκη, ο ΣΥΝ θα δει τις δυνάμεις του να μειώνονται σημαντικά, στο 10.96% των ψήφων (734.552 ψήφους), ενώ το ΠΑΣΟΚ να ανεβαίνει στο 40.67% (2.723.739 ψήφους). Η αποτυχία της στρατηγικής ανακατανομής θα επισφραγιστεί με τις εκλογές της 8^{ης} Απριλίου 1990, όταν ο ΣΥΝ θα υποχωρήσει ακόμη περισσότερο στο 10.28% (677.059 ψήφους), ενώ το ΠΑΣΟΚ θα καταγράψει 38.61% (2.543.042 ψήφους). Συνολικά, μέσα στους εννέα μήνες που μεσολάβησαν από τις πρώτες εκλογές του Ιουνίου '89 έως τις τρίτες τον Απρίλιο '90, ο ΣΥΝ θα απολέσει περίπου τρεις ποσοστιαίες μονάδες και 180.000 ψηφοφόρους.

Η αποτυχία της στρατηγικής της αριστεράς οφείλεται σε δύο βασικούς παράγοντες. Ο πρώτος αφορά το *στρατηγικό έλλειμμα* που τη διέκρινε στην ανάλυση της για το ΠΑΣΟΚ. Η παραδοσιακή αριστερά αντιμετώπιζε πάντα το ΠΑΣΟΚ σαν ένα «υποκλοπέα των ψήφων της», χωρίς να κατανοεί ότι το νέο κόμμα διαμόρφωνε και αναπαρήγαγε συμπαγείς σχέσεις κοινωνικής εκπροσώπησης με τα λαϊκά στρώματα της εποχής, αμφισβητώντας τη δική της ιστορική σχέση με τα λαϊκά κοινωνικά στρώματα. Ο δεύτερος αφορά στις *τακτικές επιλογές* της. Στην πολιτική της για την ανακατάληψη «ζωτικού χώρου» επιρροής έναντι του ΠΑΣΟΚ κυριάρχησε το στοιχείο της «σκανδαλογίας» και όχι των κοινωνικών συμμαχιών και της ουσιαστικής αμφισβήτησης των πολιτικών που υλοποιεί το ΠΑΣΟΚ. Η προτεραιότητα αυτή την οδήγησε στη συγκυβέρνηση με τη Ν.Δ (Κυβέρνηση Τζανετάκη) το καλοκαίρι του 1989, συγκυβέρνηση με μοναδικό στόχο την ολοκλήρωση των κοινοβουλευτικών διαδικασιών της «κάθαρσης» και των παραπομπών.

Η πολιτική ήττα του εγχειρήματος του Συνασπισμού δεν είναι χωρίς επιπτώσεις στην ενότητά του, αλλά και στην ενότητα του ΚΚΕ, του σημαντικότερου κομματικού εταίρου του σχήματος. Λίγες μέρες μετά τις εκλογές του Απριλίου '90, στις 2 Μαΐου η Κ.Ε. του ΚΚΕ αποφαινεται ότι ο Συνασπισμός δεν πρόκειται να μετεξελιχτεί σε ένα ενιαίο πολιτικό φορέα, αλλά θα παραμείνει μια πολιτική σύμπραξη κομμάτων, κινήσεων και προσώπων. Η μετεξέλιξη του Συνασπισμού σε ενιαίο κόμμα ήταν μια πρόταση που προερχόταν από τα στελέχη της ΕΑΡ, καθώς και τα στελέχη της ανανεωτικής λεγόμενης πτέρυγας του ΚΚΕ. Η δογματική πλειοψηφία του ΚΚΕ αναδιπλώνεται, βλέποντας και το στρατηγικό στόχο της αμφισβήτησης του δικομματισμού να μην επιτυγχάνεται και η ίδια να περιθωριοποιείται από πρωτοβουλίες και κινήσεις που δεν μπορεί να ελέγξει με τον παραδοσιακό γραφειοκρατικό της μηχανισμό. Με τη συντηρητική τάση του ΚΚΕ τάσσεται και ο *Χ.Φλωράκης*, παρά το ότι διατηρεί την ιδιότητα του Προέδρου του Συνασπισμού και παρά το γεγονός ότι είναι το πρόσωπο που πρωτοστάτησε στην προσέγγιση με την πάλαι ποτέ «διασπαστική» ομάδα και στη διαμόρφωση του πλαισίου ενότητας της αριστεράς. Ο λόγος της αναδίπλωσης βρίσκεται αναμφισβήτητα στην αφύπνιση των αμυντικών αντανάκλαστικών της παραδοσιακής και ιστορικής ηγεσίας του κόμματος, λόγω της ήττας της προοπτικής της «μεγάλης αριστεράς» και της διαφαινόμενης συρρίκνωσης και μετάλλαξης του κόμματος. Πρέπει όμως επίσης να ληφθεί υπ' όψη στην ανάλυση της τότε συγκυρίας και η κατάρρευση των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού και κυρίως οι εξελίξεις στη Σοβιετική Ένωση που οδηγούν άλλωστε και στην απίστευτη για πολλούς διάλυση της τελευταίας. Η συζήτηση για το χαρακτήρα του «υπαρκτού σοσιαλισμού» διαπερνά για πρώτη φορά στην περίοδο 1989-1991 και

το σκληρό πυρήνα του ΚΚΕ, υποβάλλοντας σε μεγάλη δοκιμασία την ιδεολογική συνοχή ενός κόμματος που υπήρξε ιστορικά από τα πιο φιλοσοβιετικά κόμματα της Δυτικής Ευρώπης.

Υπ' αυτές τις συνθήκες εσωτερικής κρίσης πραγματοποιείται από τις 19-24 Φεβρουαρίου 1991 το 13^ο Συνέδριο του ΚΚΕ. Η εσωκομματική αναμέτρηση θα βρει νικητές του «συντηρητικούς» που εκλέγουν 60 μέλη στη νέα Κεντρική Επιτροπή του κόμματος έναντι 51 της ανανεωτικής πτέρυγας. Αντίστοιχοι συσχετισμοί διαμορφώνονται και στο Πολιτικό Γραφείο, όπου η ομάδα των συντηρητικών εκλέγει 8 μέλη έναντι 5 των ανανεωτικών. Γραμματέας του κόμματος εκλέγεται η *Αλέκα Παπαρήγα* η οποία επικρατεί στη σχετική ψηφοφορία του *Γιάννη Δραγασάκη*. Ταυτόχρονα, στις 9 Μαρτίου 1991 παραιτούνται από την ηγεσία του Συνασπισμού τόσο ο *Χ. Φλωράκης* (Πρόεδρος) όσο και ο *Α. Κύρκος* (γραμματέας). Με πρόταση του *Χ. Φλωράκη* στην Προεδρία του ΣΥΝ εκλέγεται η προερχόμενη από την ανανεωτική πτέρυγα του ΚΚΕ *Μαρία Δαμανάκη*, η οποία έχει την αποδοχή και των υπολοίπων συμμαχικών σχημάτων.

Ωστόσο, η εσωτερική διαμάχη του ΚΚΕ μεταφέρεται στο εσωτερικό του Συνασπισμού. Η ανανεωτική ομάδα του ΚΚΕ σε συμμαχία με τις άλλες συνιστώσες του Συνασπισμού συγκροτεί μια νέα πλειοψηφία, αφήνοντας στη μειοψηφία τους νικητές του συνεδρίου του ΚΚΕ. Ωστόσο, η συντηρητική πλειοψηφία του ΚΚΕ δεν είναι διατεθειμένη να παραδώσει την πλειοψηφία του Συνασπισμού στους εσωκομματικούς αντιπάλους ή άσπονδους φίλους και συμμάχους. Έχει ήδη αποφασίσει, με το ισχυρό ένστικτο της αυτοσυντήρησης που τη διακρίνει, να αποχωρήσει από το Συνασπισμό ενεργοποιώντας όλο το παλαιό ιδεολογικό οπλοστάσιο του ΚΚΕ στην πάλη του εναντίον του ΚΚΕ εσ. τη δεκαετία του '70: έλλειψη ταξικής πολιτικής, ενδοτισμός στον (ταξικό) αντίπαλο, αναθεώρηση των βασικών αρχών του μαρξισμού-λενινισμού. Η αφορμή δίνεται με αφορμή μια αποφασισμένη από καιρό πανελλαδική σύσκεψη του Συνασπισμού. Το ΚΚΕ υποστηρίζει τον ορισμό των αντιπροσώπων της Συνέλευσης από τα κόμματα που συμμετέχουν στο συμμαχικό σχήμα, σε αντίθεση με την πλειοψηφία του Συνασπισμού που ευνοεί την εκλογή από τις τοπικές επιτροπές, επιδιώκοντας να ελέγξει την πλειοψηφία αλλά και να «στριμώξει» πολιτικά το ΚΚΕ. Η ηγεσία του τελευταίου αντιδρά και έτσι στις 14 Ιουνίου του 1991 η *Αλ. Παπαρήγα* αποχωρεί από την Εκτελεστική Επιτροπή του Συνασπισμού και δύο μέρες αργότερα η Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ αποφασίζει κατά πλειοψηφία να αποχωρήσει από τον Συνασπισμό. Τα 49 μέλη της ανανεωτικής μειοψηφίας δηλώνουν ότι δεν θα πειθαρχήσουν στη γραμμή του κόμματος και θα εξακολουθήσουν να μετέχουν στον Συνασπισμό. Η διάσπαση του ΚΚΕ – δεύτερη μετά το 1968 – επισημοποιείται και στις 30 Ιουνίου στην πανελλαδική συνέλευση του Συνασπισμού γεννιέται ένα νέο πολιτικό κόμμα, με ενιαία δομή και οργάνωση, με συμμετοχή της ανανεωτικής τάσης του ΚΚΕ και των πρώην συμμαχικών δυνάμεων του ενιαίου Συνασπισμού.

8. Η σταδιακή απώλεια της ηγεμονίας από την Νέα Δημοκρατία

Μετά την πρώτη περίοδο ηγεμονίας της τόσο στο πολιτικό όσο και στο κοινωνικό πεδίο η ΝΔ φαίνεται σιγά-σιγά να χάνει τον έλεγχο των πολιτικών και κοινωνικών εξελίξεων. **Το 1992 θα είναι η κρίσιμη χρονιά γι' αυτήν την εξέλιξη, στην οποίαν συνέτειναν τέσσερις κυρίως παράγοντες:**

α) η *εισοδηματική – οικονομική πολιτική* που εξαγγέλθηκε εν όψει του 1992. Με ένα υψηλό πληθωρισμό και μια δομική ανεργία η εισοδηματική πολιτική των μηδενικών

αυξήσεων στους μισθούς και τις συντάξεις (του 0+0% όπως έμεινε στην ιστορία), περιόριζε μέχρι ασφυξίας το λαϊκό εισόδημα. Η συνεχιζόμενη σκληρότατη περιοριστική πολιτική στον τομέα των μισθών και των συντάξεων, πολιτική που δεν δικαιολογούνταν πλέον εύκολα από τα υπαρκτά δημοσιονομικά ελλείμματα που άφησαν οι κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ, άρχισε να προκαλεί ισχυρή κοινωνική δυσαρέσκεια και αποτέλεσε την απαρχή της άρσης της κοινωνικής συναίνεσης στην κυβέρνηση της ΝΔ.

β) η εμφάνιση του «εθνικιστικού» παράγοντα. Ήδη από τον Ιανουάριο του 1991 ένα τεράστιο κύμα Αλβανών και Βορειοηπειρωτών φυγάδων κατακλύζει την Ελλάδα, αρχίζοντας να διαμορφώνει σταδιακά στη χώρα ένα πυρήνα ξενοφοβικών και ρατσιστικών ιδεολογημάτων. Ταυτόχρονα, αρχίζει να αναπτύσσεται το λεγόμενο «σκοπιανό» ζήτημα, με τη διεκδίκηση εκ μέρους του νεοσύστατου μικρού κράτους της πρώην Γιουγκοσλαβίας του ονόματος «Μακεδονία». Στις αρχές του 1992 ξεσπούν με πρωταγωνιστές την Εκκλησία και μια «υπερπατριωτική» διακομματική μερίδα του πολιτικού κόσμου ισχυρές λαϊκές κινητοποιήσεις (η πρώτη συγκέντρωση έγινε τον Φεβρουάριο του 1992 στη Θεσσαλονίκη και είχε παμμακεδονικό χαρακτήρα), με κεντρικό σύνθημα τη μη αναγνώριση από την Ελλάδα κράτους με την ονομασία «Μακεδονία» αλλά ούτε και με παράγωγά του. Η λαϊκή πίεση εσωτερικεύεται και στην κυβέρνηση, αφού προκύπτει σοβαρή αντίθεση μεταξύ του Πρωθυπουργού *Κ.Μητσοτάκη* και του Υπουργού Εξωτερικών *Αντώνη Σαμαρά*. Ο τελευταίος επιχειρεί μονομερώς να υλοποιήσει μια προσωπική γραμμή αδιάλλακτης στάσης έναντι των Σκοπίων, σε αντίθεση τόσο με την κυβερνητική γραμμή όσο και με τις αποφάσεις του Συμβουλίου των Πολιτικών Αρχηγών που συγκλήθηκε υπό τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Έτσι, τον Απρίλιο του 1992 ο *Α.Σαμαράς* εξαναγκάζεται σε παραίτηση από τη θέση του Υπουργού Εξωτερικών, ανοίγοντας τις διαδικασίες για μια συνολικότερη ρήξη με την παράταξη του.

γ) το αποτέλεσμα της Δίκης. Η κατάρρευση του κατηγορητηρίου αποτέλεσε μια πολιτική ήττα της γραμμής της «κάθαρσης». Αποδείχτηκε από όλη τη διαδικασία που είδε το φως της δημοσιότητας ότι η γραμμή αυτή αποτελούσε περισσότερο μια πρόφαση στην εκκαθάριση πολιτικών λογαριασμών έναντι προσωπικά του *Α.Παπανδρέου* (είτε από τον *Κ.Μητσοτάκη* είτε από τους γηραιούς ηγέτες της Αριστεράς). Το αποτέλεσμα της δίκης είναι η πολιτική δικαίωση του αρχηγού του ΠΑΣΟΚ και η αναβάπτιση στη λαϊκή συνείδηση. Ένα βασικό στοιχείο της ηγεμονίας της ΝΔ στην προηγούμενη περίοδο, η «ηθική» της υπεροπλία έναντι του ΠΑΣΟΚ, καταρρέει, όχι γιατί τα οικονομικά σκάνδαλα δεν ήταν υπαρκτά, αλλά γιατί, όπως υπογράμμισε τον Σεπτέμβριο του 1991 ο Καθηγητής της Νομικής και Ποινικόλογος *Αλέξανδρος Κατσαντώνης*, νομικός σύμβουλος της ΝΔ στην κρίσιμη περίοδο του 1989, το κατηγορητήριο συγκροτήθηκε τελικά με βιαστικό τρόπο και κυριάρχησε η μεροληψία και η προσωπική αντιπάθεια έναντι του *Α.Παπανδρέου* από τους πολιτικούς αντιπάλους του.

δ) η εσωκομματική αμφισβήτηση του *Μητσοτάκη*. Στα μέσα Σεπτεμβρίου του 1992 και ενώ οι κοινωνικές συγκρούσεις βρίσκονται στο απόγειό τους, ο *Μιλτιάδης Έβερτ*, ο *Σταύρος Δήμας* και ο *Αθανάσιος Κανελλόπουλος* τρία από τα επιφανέστερα στελέχη της Ν.Δ. δημοσιοποιούν τη διαφωνία τους με την ακολουθούμενη οικονομική πολιτική της κυβέρνησης *Μητσοτάκη*, υποστηρίζοντας με κοινό τους κείμενο ότι δημιουργεί μεγάλες και άδικες κοινωνικές ανισότητες, ενώ δεν δημιουργεί ανάπτυξη. Η κίνηση των τριών στελεχών αποβλέπει επιπλέον, πέραν της καταγραφής της

διαφωνίας, στο να περιορίσει το ζωτικό χώρο και το ακροατήριο του *Α.Σαμαρά*, ο οποίος κατά τη συζήτηση του Ασφαλιστικού στη Βουλή διευρύνει την κριτική του στην κυβέρνηση και στα οικονομικά και κοινωνικά ζητήματα.

Οι τέσσερις αυτοί παράγοντες συνδιαμορφώνουν ένα ασφυκτικό πλαίσιο για τον Κ.Μητσοτάκη. Η αλλαγή της συγκυρίας γίνεται αισθητή και στο κοινωνικό επίπεδο, όταν το θερμόμετρο των εργατικών και συνδικαλιστικών κινητοποιήσεων αρχίζει να ανεβαίνει.

9. Το κοινωνικό μέτωπο και η κρίση στη Νέα Δημοκρατία – Η δημιουργία της ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΑΝΟΙΞΗΣ

Από το καλοκαίρι του 1992 το κοινωνικό μέτωπο απέναντι στην κυβερνητική πολιτική αρχίζει να θερμαίνεται, ενώ ο Σεπτέμβριος βρίσκει τη χώρα να ζει στους ρυθμούς του σημαντικότερου ίσως απεργιακού κύματος της μεταπολιτευτικής περιόδου.

Η αρχή γίνεται τον Ιούλιο με το μέτωπο των αστικών συγκοινωνιών της Αθήνας. Η διάλυση με νόμο της ΕΑΣ (Εταιρείας Αστικών Συγκοινωνιών) και η απόλυση σε μια μέρα οκτώ χιλιάδων εργαζομένων πυροδοτεί μια πρωτοφανή κοινωνική ένταση, με καθημερινές διαδηλώσεις και συγκρούσεις στους δρόμους της Αθήνας. Από την άλλη μεριά η «βίαιη μετάβαση» σε ένα καθεστώς περιέργης το λιγότερο «ιδιωτικοποίησης» των αστικών συγκοινωνιών (που στην ουσία βασίζεται στην ιδιοκτησία των λεωφορείων από μεμονωμένους λεωφορειούχους, ούτε καν από εταιρείες) προκαλεί μια τεράστια αναστάτωση σε όλους τους κατοίκους του Λεκανοπεδίου, που βλέπουν δρομολόγια και λεωφορειακές συνδέσεις να υπολειπώνονται ή και να καταργούνται λόγω μιας ιδιόμορφης αντίληψης για τη λειτουργία της «ελεύθερης αγοράς».

Το δεύτερο κοινωνικό μέτωπο ξεσπά, σχεδόν ταυτόχρονα, με αφορμή την απόλυση 2.000 συμβασιούχων και εκτάκτων υπαλλήλων της ΔΕΗ. Το πανίσχυρο συνδικάτο της Επιχείρησης, η ΓΕΝΟΠ-ΔΕΗ, προχωρεί σε συνεχείς επαναλαμβανόμενες απεργίες που δημιουργούν τεράστιο πρόβλημα στην ηλεκτροδότηση των νοικοκυριών.

Η χαριστική βολή στην κυβέρνηση δίνεται όταν αποφασίζει στα τέλη Αυγούστου του 1992 και αφού έχουν προηγηθεί δυσβάστακτα οικονομικά μέτρα για τα νοικοκυριά, να ανοίξει το ζήτημα του Ασφαλιστικού με επώδυνες ρυθμίσεις για τους εργαζομένους. Το απεργιακό κύμα που ξεσηκώνεται είναι από τα μεγαλύτερα στη μεταπολιτευτική ιστορία της χώρας. Ο Υπουργός Εθνικής Οικονομίας *Στέφανος Μάνος*, ο θερμότερος ίσως θιασώτης του νεοφιλελευθερισμού στην Ελλάδα, είναι όμως αποφασισμένος για τομές και ρήξεις στην «κρατικιστική οικονομία», αδιαφορώντας για το κοινωνικό ή πολιτικό κόστος.

Στην πραγματικότητα η συνάρθρωση των τριών αυτών εξελίξεων στο κοινωνικό μέτωπο επισημοποιεί την αλλαγή των κοινωνικών και πολιτικών συσχετισμών. Το κύμα της κοινωνικής δυσαρέσκειας, που ενισχύεται από τη συνεχιζόμενη ασφυκτική εισοδηματική πολιτική προς τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα και τον ανεξέλεγκτο πληθωρισμό που συμπιέζει τα εισοδήματα των μεσαίων στρωμάτων, αλλάζει τους πολιτικούς συσχετισμούς και ξαναφέρνει το ΠΑΣΟΚ στην πρώτη θέση της πρόθεσης ψήφου.

Σχεδόν ταυτόχρονα, στις 22 Οκτωβρίου 1992 ο *Α.Σαμαράς* παραιτείται και από το βουλευτικό του αξίωμα, καθιστώντας πλέον σαφές στην κοινή γνώμη ότι η τυπική αποχώρησή του από τη Ν.Δ. και η δημιουργία ενός νέου πολιτικού φορέα είναι

ζήτημα χρόνου. Ο Σαμαράς διατηρεί στο εσωτερικό της κοινοβουλευτικής ομάδας της Ν.Δ. ένα ισχυρό πυρήνα επιρροής που κανείς δεν γνωρίζει ακριβώς από ποιους και κυρίως από πόσους βουλευτές αποτελείται. Στην επιστολή παραίτησης από το βουλευτικό αξίωμα ο Σαμαράς επικαλείται ως κύριο λόγο την πολιτική της κυβέρνησης στο ζήτημα των Σκοπίων.

Στις 30 Ιουνίου 1993 ο Α.Σαμαράς προχωρεί στην ιδρυτική πράξη του κόμματός του που ονομάζεται ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΝΟΙΞΗ (ΠΟΛ.ΑΝ.). Επιχειρεί να απεμπλακεί από την «εθνικιστική – πατριωτική» χροιά του πολιτικού του στίγματος, διατυπώνοντας ένα πρόγραμμα φιλο-λαϊκής οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής, με απώτερο στρατηγικό σκοπό την κατοχύρωση του στον ενδιάμεσο της ΝΔ και του ΠΑΣΟΚ χώρο και όχι στο χώρο της εθνικιστικής άκρας δεξιάς. Η στρατηγική αυτή ανησυχεί και τον Α.Παπανδρέου, ο οποίος σπεύδει να δηλώσει σχεδόν απότομα και οπωσδήποτε απολύτως υπερβολικά, ότι η ΠΟΛΑΝ είναι ένα «φασίζον πολιτικό μόρφωμα», αφού φοβάται την επιρροή που πιθανόν να προκαλέσει το νέο κόμμα σε μερίδα των κεντρώων μετριοπαθών ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ ή ακόμα και σε μερίδα του 'πατριωτικού ΠΑΣΟΚ' που εμφανίζει μεγάλες ευαισθησίες ως προς τα εθνικά θέματα.

10. Η ιδιωτικοποίηση του ΟΤΕ: η τελευταία πράξη του δράματος πριν την ανατροπή.

Η πολύμηνη κυοφορία αλλά και η δημιουργία της ΠΟΛΑΝ διαμορφώνει μια περίεργη όσο και νόθα πολιτική κατάσταση. Οι βουλευτές που ακολουθούν τον Α.Σαμαρά δεν αποχωρούν από τη ΝΔ, αλλά παραμένουν σε αυτήν (αφού με τη σημαία της έχουν εκλεγεί και δεν θα ήθελαν να κατηγορηθούν για αποστασία), μη αίροντας την εμπιστοσύνη τους και θέτοντας έτσι την κυβέρνηση Μητσοτάκη σε καθεστώς πολιτικής ομηρίας. Η ισχυρή κοινοβουλευτική πλειοψηφία της ΝΔ κινείται εφεξής σε τεντωμένο σκοινί. Ωστόσο, η κατάσταση αυτή είναι αδύνατον να συνεχιστεί επί μακρόν. Η ομηρία Μητσοτάκη από τον Σαμαρά αρχίζει μετά από λίγο καιρό να λειτουργεί αντίστροφα, ως δικαιολογητική βάση για την κυβέρνηση: η τελευταία επικαλείται – και σωστά - την αδυναμία της να κυβερνήσει με δεδομένη τη νόθα κατάσταση απροσδιόριστη αριθμητικά ομάδα βουλευτών της να ανήκει ουσιαστικά σε άλλον πολιτικό φορέα και να νοθεύει έτσι την αρχή της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας.

Ο Σαμαράς αρχίζει να διαισθάνεται ότι η κατάσταση αυτή θα λειτουργήσει εντέλει σε βάρος του, αφαιρώντας πολιτικά και κοινωνικά ερείσματα, τη στιγμή μάλιστα που το ΠΑΣΟΚ και ο Α.Παπανδρέου, φοβούμενοι ότι η παρουσία του θα εγκλωβίσει ενδεχομένως δυνάμει ψηφοφόρους τους, τον προκαλούν είτε να ρίξει την κυβέρνηση αν πραγματικά διαφωνεί μαζί της είτε να σιγήσει πολιτικά.

Το πολιτικό ζήτημα που κυριαρχεί το καλοκαίρι του 1993 είναι η ιδιωτικοποίηση του ΟΤΕ, σύμφωνα με νόμο που φέρνει στη Βουλή η κυβέρνηση Μητσοτάκη. Ο Α.Σαμαράς και κάποιοι εκ των βουλευτών που τον ακολουθούν δηλώνουν την αντίθεσή τους, μαζί βεβαίως με το ΠΑΣΟΚ το ΚΚΕ και τον Συνασπισμό. Στις 9 Αυγούστου 1993 η κυβέρνηση αντικαθιστά από το θερινό τμήμα της Βουλής δύο βουλευτές της επιρροής Σαμαρά, τον Νίκο Κλείτο και τον Δημήτρη Σταμάτη, με δύο βουλευτές της εμπιστοσύνης της. Το νομοσχέδιο ψηφίζεται στο θερινό τμήμα με ψήφους 50 υπέρ έναντι 47. Στις 6 Σεπτεμβρίου 1993 ο Α.Σαμαράς δηλώνει «ότι μόνο η διακοπή ανοχής προς τη σημερινή κυβέρνηση μπορεί να αποτρέψει επερχόμενα δραματικά γεγονότα», προαναγγέλλοντας έτσι την άρση της εμπιστοσύνης των βουλευτών που τον ακολουθούν στην κυβέρνηση Μητσοτάκη. Τα γεγονότα

εξελίσσονται ραγδαία. Την επομένη 7 Σεπτεμβρίου ο βουλευτής της ΝΔ *Στέφανος Στεφανόπουλος* αποχωρεί από το κόμμα, προσχωρώντας στην ΠΟΛΑΝ και μειώνοντας τη δύναμη της ΝΔ κατά μία έδρα. Στις 8 Σεπτεμβρίου οι βουλευτές *Νίκος Κλείτος* και *Βασίλης Ματζώρης* αποχωρούν από τη ΝΔ, αλλά παραιτούνται από τη βουλευτική τους ιδιότητα αφήνοντας αλώβητη την κοινοβουλευτική πλειοψηφία της ΝΔ. Ο «πόλεμος νεύρων» μεταξύ *Μητσοτάκη* – *Σαμαρά* βρίσκεται στο απόγειό του. Η 9^η Σεπτεμβρίου 1993 αποδεικνύεται η πιο κρίσιμη μέρα του πολέμου. Ο βουλευτής *Γιώργος Συμπιλίδης*, σχεδόν άγνωστος στους κοινοβουλευτικούς κύκλους και πάντως μη-ύποπτος για συμμετοχή στην ομάδα *Σαμαρά*, ανεξαρτητοποιείται με δήλωσή του, φέρνοντας την κοινοβουλευτική πλειοψηφία της ΝΔ στα όρια των 150 βουλευτών. Η κυβέρνηση παραιτείται και ο *Κ.Μητσοτάκης* κατηγορεί ευθέως τον *Σαμαρά* για εξυπηρέτηση οικονομικών συμφερόντων που σχετίζονται με τον ΟΤΕ (καθιερώνοντας τον όρο «διαπλεκόμενα συμφέροντα»). Οι εκλογές ορίζονται για την 10^η Οκτωβρίου 1993.

11. Οι εκλογές της 10^{ης} Οκτωβρίου 1993 – Η επιστροφή του ΠΑΣΟΚ στην κυβερνητική εξουσία

Υπό τις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες που εκτέθηκαν παραπάνω η νίκη του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές της 10^{ης} Οκτωβρίου 1993 ήταν αναμενόμενη. Η κρίση και η διάσπαση τόσο της κεντροδεξιάς παράταξης όσο και της αριστεράς οδήγησαν μάλιστα σε ευρεία εκλογική και κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Το ΠΑΣΟΚ έλαβε το 46.88% των ψήφων και 171 έδρες, η Ν.Δ. το 39.3% και 110 έδρες, το νεοπαγές κόμμα του *Α.Σαμαρά* Πολιτική Ανοιξη το 4.9% και 10 έδρες και, τέλος, το ΚΚΕ 4.5% και 9 έδρες. Ο Συνασπισμός δεν κατάφερε να υπερβεί το όριο του 3% (έλαβε μόλις 2.94%) και έμεινε χωρίς κοινοβουλευτική εκπροσώπηση. Για την Αριστερά ειδικότερα, το εκλογικό αποτέλεσμα αποτέλεσε μια ιστορική πολιτική ήττα. Αποδοκιμάστηκε συνολικά η στάση της κατά την περίοδο 1989-90, απέτυχαν πλήρως οι πολιτικοί ελιγμοί της και βεβαίως, καταδείχτηκε ότι η προσπάθεια πολιτικής ενότητας που είχε δρομολογηθεί δεν στηριζόταν σε ένα ιδεολογικό και στρατηγικό πλαίσιο αλλά εξυπηρετούσε μόνο συγκυριακές πολιτικές ανάγκες για ανατροπή των πολιτικών συσχετισμών με το ΠΑΣΟΚ. Το ποσοστό του 4.5% ξαναγυρνούσε το ΚΚΕ στα επίπεδα του μεσοπολέμου από πλευράς κοινωνικής επιρροής, ενώ το 2.94% σηματοδοτούσε για τον ΣΥΝ ένα εκλογικό όριο επιρροής που θα αποδεικνυόταν και τα επόμενα χρόνια σχεδόν ανυπέρβλητο.

Η νέα διάταξη των πολιτικών συσχετισμών επέτρεπε στο ΠΑΣΟΚ σημαντική ευχέρεια κινήσεων. Ειδικότερα, η αδυναμία της Ν.Δ. να περάσει τουλάχιστον το όριο των 120 βουλευτών, γεγονός που θα τις έδινε ενδεχομένως τη ρυθμιστική εκείνη δύναμη να «μπλοκάρει» την εκλογή Προέδρου Δημοκρατίας στις αρχές του 1995 και να οδηγήσει τη χώρα σε νέες εκλογές, άφηνε στο ΠΑΣΟΚ και τον *Α.Παπανδρέου* το έδαφος ανοικτό για κινήσεις μακράς σχετικά πνοής. Ωστόσο, τα περιθώρια κινήσεων του αρχηγού του ΠΑΣΟΚ δεν είναι απεριόριστα. Η ανατροπή της κυβέρνησης *Μητσοτάκη* από τον *Αντ.Σαμαρά* του έχει αναζωπυρώσει το σύνδρομο της Αποστασίας του 1965 και γνωρίζει ότι όταν το κλίμα ευφορίας από την επάνοδο στην εξουσία καταλαγιάσει τα φαινόμενα αμφισβήτησής του θα επανεμφανιστούν. Για τη στελέχωση λοιπόν των βασικών θέσεων της κυβέρνησής του επιλέγει ανθρώπους πιστούς στον ίδιο και την πολιτική του, ενώ ταυτόχρονα μοιράζει ρόλους σε όλα τα βασικά στελέχη του κόμματος επιχειρώντας να «κερδίσει» από το καθένα τις ιδιαίτερες πολιτικές του ικανότητες. Ο *Αντ.Λιβάνης* αναλαμβάνει υφυπουργός παρά τω πρωθυπουργώ, έχοντας ως καθήκον τον καθημερινό συντονισμό του

κυβερνητικού έργου που λόγω επιβαρημένης υγείας είναι αδύνατον να επωμιστεί ο ίδιος ο Πρωθυπουργός. Ο *Α.Τσοχατζόπουλος* αναλαμβάνει από το πόστο του Υπουργού Εσωτερικών τον έλεγχο της κρατικής περιφερειακής διοίκησης, κρατώντας μάλιστα και τη θέση του γραμματέα του κόμματος, παρά την καταστατική πρόβλεψη περί ασυμβιβάστου μεταξύ της θέσης γραμματέα και υπουργού. Ο *Κ.Παπούλιας* τοποθετείται στο Υπουργείο Εξωτερικών (ο *Θ.Πάγκαλος* αναλαμβάνει αναπληρωτής Υπουργός με αρμοδιότητα τα ευρωπαϊκά θέματα και τη διοργάνωση της επικείμενης Προεδρίας της Ε.Ε.), ενώ ο *Γ.Αρσένης* αναλαμβάνει το Υπουργείο Άμυνας. Από την ομάδα της άτυπης εσωκομματικής αντιπολίτευσης, ο *Γ.Γεννηματάς* αναλαμβάνει τα Υπουργεία Εθνικής Οικονομίας και Οικονομικών, στοχεύοντας να υλοποιήσει τις πολιτικές του «κοινωνικού συμβολαίου» που πρόσβευε, ενώ στην κυβέρνηση εισέρχονται τόσο ο *Κ.Σημίτης* (με αρμοδιότητα το Εμπόριο και τη Βιομηχανία) όσο και ο *Κ.Ααλιώτης* (ΥΠΕΧΩΔΕ).

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1990-1993

Λυγερός, Σταύρος (1996). *Το παιχνίδι της Εξουσίας*, Αθήνα: εκδ. Λιβάνη

Παπύς, Γάσος (1993). *Η χίμαιρα της μεγάλης Αριστεράς*, Αθήνα: εκδ. Δελφίνι

Σακελλαρόπουλος, Σπύρος – Σωτήρης, Παναγιώτης (2004). *Αναδιάρθρωση και Εκσυγχρονισμός. Κοινωνικοί και πολιτικοί μετασχηματισμοί στην Ελλάδα της δεκαετίας του '90*, Αθήνα: εκδ. Παπαζήση

Τζιοβάρας, Γρηγόρης – Χιώτης, Βασίλης (2004). *Ο Πολιτικός Χάρτης της Μεταπολίτευσης 1974-2004*, Αθήνα: εκδ. Λιβάνη.

Τζίφρας, Παρμενίων (2001). *Η αθωωτική μου ψήφος για τον Ανδρέα Γ.Παπανδρέου*, Αθήνα: εκδ. Λιβάνη.